

ТАЈНСТВЕНО ПРЕПЛИТАЊЕ СЛОВА (О једном византијском веровању)

Радивој РАДИЋ (Београд)

За византијско друштво се може изрећи оцена да је било пријемчиво на најразноврсније облике сујеверја.¹ Уосталом, по томе се није много разликовало од осталих цивилизација средњовековног света. Штавише, умесно је устврдити да је празноверје — за које Јохан Волфганг Гете каже да је поезија живота — својствено свим друштвима и свим раздобљима људске историје. Поменућемо тројицу људи од пера који су изрицали своје судове о сујеверју. Тако енглески филозоф и есејист Френсис Бекон доноси помало опору и грубу оцену да у сваком празноверју мудраци следе будале. Српски учењак Доситеј Обрадовић наглашава да се „свако туђој сујеверици подсмева, а своју почитује и за свету држи“. И, најпосле, италијански књижевник Артуро Граф упозорава да нема те празноверице која није настала из неке потребе.²

Расправљајући о овом сегменту духовног живота људи неизоставно се суочавамо са одређеним термилошким нејасноћама. Пред нама искрсавају изрази “сујеверје”, “празноверје”, “сујеверица” и “празноверица”, с једне, и “пуноверје” и “правоверје”, с друге стране. Њихово суочељавање, које би требало да подразумева и изнијансиране разлике у значењима, оставља нас у бројним недоумицама. Према мишљењу које су склони да заступају савремени етнологзи, термине “сујеверје” и “празноверје” — унеколико неадекватне и непрецизне — потребно је заменити подеснијим термином — “веровање”. Јер као што веровања могу бити празноверице у односу на „више“ религије, тако и „више“ религије могу бити празноверје у односу на рационални поглед на свет.³

Да би спознали магловиту и неизвесну будућност, Византинци су прибегавали сваковрсним методама. Они су не само котрљали коцке или бацали зрнење жита него и гледали у пепео и испитивали иконе. Како је духовито примећено, једино је недостајало посматрање талогоа од кафе.⁴

Једноставна шема коју је установила хришћанска црква, према којој се лепша будућност могла видети једино у загробном животу, показала

се недовољном јер је само делимично могла да утеши РOMEЈЕ. Поданици византијског цара су желели да дознају своју будућност у стварном, овоземаљском животу. Та жеља, која је сасвим у складу са људском природом, уз занемарљиве разлике била је подједнако својствена обичном пуку и најученој интелектуалној елити Царства.⁵ Питања која су Византинци постављали о својој будућности била су уобичајена и општељудска, а односила су се на дужину живота, богатство, здравље, смрт, болест, срећу, склад у породици, успехе, децу, опасности, невоље.⁶ Да би се добили одговори на оваква и слична питања, у Византији су састављани хороскопи, а цивилизацији рOMEЈСКОГ царства није остала непозната ни хиромантија.⁷

У Византијском царству било је раширено убеђење у некакву чудесну, пророчку и заштитничку моћ на различите начине „уплетених“ слова. Реч је веровању заснованом на магијској игри писмених која су образовала поједине загонетне речи, бројеве, магловите поруке. Потом су улагани напори да се у тако испреплетана слова — која су подастирала сијасет могућих тумачења — брижљиво и помало мистично проникне и да се спознају наговештаји будућих догађаја. На пример, Византинци су веровали да змија неће узнемиравати голубарник уколико се у четири угла напише реч АДАМ (ΑΔΑΜ), заправо акростих грчких речи исток (ἀνατολή), запад (δύσις), север (ἄρκτος) и југ (μεσημβρία).⁸

Према оваквој врсти веровања често нису били отпорни ни највиши интелектуални кругови у Византијском царству. С друге стране било је и царева који су са грозничавом позорношћу чекали на тумачења порука саопштених у виду испреплетених слова. Тако Никита Хонијат записује о једном занимљивом уверењу цара Манојла I Комнина (1143—1180). Он објашњава како је василевс дао име сину којег је после дугог чекања добио 1169 године. Име за које се одлучио, реч је о Алексију, није изабрао по жељи или по имену свог деде Алексија I Комнина, него имајући у виду једно предсказање. Оно се тицало питања колико ће трајати род Комнина на цариградском престолу и било је збијено у једну реч — αἴμα (крв). Када се појединачно чита, свако слово означава почетно слово имена владара из царског дома Комнина. Тако слово алфа (α) означава оснивача династије Алексија I (1081—1118), слово јота (ι) његовог наследника Јована II (1118—1143), док слово ми (μ) представља Манојла I. Последње, четврто слово алфа (α) у загонетној формули αἴμα требало је да буде почетно слово имена Манојловог наследника. Са тих разлога, наглашава Хонијат, василевс је дао име сину Алексије.⁹ Реч је о потоњем автократору Алексију II Комнину (1180—1183).¹⁰ Ваља напоменути да је ова формула имала дугу традицију у Трапезунтском царству којом је владала династија Великих Комнина, потомака византијског цара Андроника I (1183—1185).¹¹

Исти писац казује о још једној сличној сујеверици у Византији која се тичала Манојла I Комнина. Како тврди Никита Хонијат, реч је о једном старом предсказању према којем су два последња слова василевсовог имена представљала бројку која показује колико ће година владати. Реч је о словима ηλ (Манојло — Μανουήλ) која означавају бројку тридесет осам.¹² И, заиста, Манојло I Комнин је ступио на престо у априлу 6651. (=1143) године од створења света, а преминуо је 24. септембра 6689. (=1180).

Сличну заокупљеност словима које наводно предсказују будуће догађаје имао је и Манојлов брат од стрица и велики такмац Андроник I Комнин који се на византијски престо попео пошто је већ увелико превалио шездесету годину живота. Будући у поодмаклој доби, он је према речима Никите Хонијата размишљао о наследнику цариградског престола. Избор је пао на Алексија Комнина, ванбрачног сина цара Манојла I,¹³ стаситог и наочитог младића који је пленио пријатном спољашношћу и углађеним манирима. Због тога га је Андроник I Комнин, после много противљења цркве, оженио својом ванбрачном ћерком Ирином.¹⁴ На тај начин му је дао предност у односу на властите синове. Ипак, касније се предомислио и за наследника је предвидео свог сина Јована уз објашњење да власт не може да пређе са слова алфа (Андроник I) на исто слово (Алексије), него на слово јота (Јован).¹⁵ На тај начин је требало да отпочне нови круг владара које повезује загонетна реч αἶμα.¹⁶

Несвакидашњи страх није давао мира цару Андронику I Комнину: он се бојао грчког слова „јота“ на почетку речи, сматрајући да је јота опасна и погубна по његову власт. Због тога се веома плашио свог рођака Исака Комнина — чије име је почињало јотом (Ἰσαάκιος) — и који се отпадио на острву Кипру.¹⁷ Иронија живота и историје показала је да његов бизарни страх није био без основа — свргнуо га је Исак, али не Комнин него Анђео, потоњи василевс Исак II (1185—1195, 1203—1204).¹⁸

Врло занимљиву причу саопштава Георгије Пахимер. Последње године своје владавине Теодор II Ласкарис (1254—1258) је подозревао од способног и амбициозног војсковође Михаила Палеолога који је још од раније, не без разлога, изазивао сумњу владарског дома Никејског царства. У време док је Михаило Палеолог командовао никејским трупима на Западу василевс је сковао план да га на неупадљив начин ухапси. Михаило је дочуо за такве планове и био је у недоумици шта да чини. Боравећи у Солуну, он је наводно потражио савет драчког епископа. Овај је пре било каквог савета желео да одржи божију службу, па је најпре наредио „молчание“ клиру и у једном од солунских манастира у непрекорној тишини читао у себи проскомидију. Тада се десило чудо јер је одједном чуо глас који је, у размацима, три пута, на језику који није био грчки него страни, поновио неразумљиву реч „*марпу*“ (μάρπου) и ништа ви-

ше. Збуњени драчки епископ није био у стању да понуди било какво објашњење ове загонетне речи, па се саветовао са солунским митрополитом Манојлом Дисипатом.¹⁹

Првосвештеник града Светог Димитрија је дуго размишљао о ономе што му је рекао епископ Драча, а онда се сетио да се слично у Византији десило за време васељенског патријарха Фотија (858—867, 877—886), када је наводно византијски архипастир чуо загонетно „*веклас*“ (βέκλας) које је предсказало долазак на престо Василију I Македонцу (867—886) и садржавало почетна слова његове најуже породице (Василије, Евдокија, Константин, Лав, Александар, Стефан). Ослоњен на овај чувени Фотијев акростих, Манојло Дисипат је разрешио загонетку чији је смисао измицао мање ученом епископу Драча. Он је дао тумачење да фамозно „*марли*“ предсказује царски престо Михаилу Палеологу. Према његовом мишљењу, кључ загонетке је следећи: Μιχαήλ ῾Αναζ ῾Ρωμαίων Παλαιολόγος Ὁξέως Ὑμνηθήσεται — Михаилу вођи Ромеја Палеологу гласно кличите. Међутим, наставља Пахимер, неки тврде да драчки епископ уопште није чуо поменуту реч, и да Манојло Дисипат није пророковао, неко се овај други занимао књигама у којима је предсказивано ко ће бити цар у будућности. Стога је у жељи да Михаилу Палеологу укаже да ће постати василевс и да олакша његову забринутост због претње да допадне затвора, а свестан да Палеолог књигама много не верује, прибегао измишљању приче о акростиху са драчким епископом јер би у том случају пророчанство о будућем Михаиловом царевању долазило од самога Бога. Из Пахимерових реченица провејава благи прекор према поменутиим црквеним великодостојницима који су Палеолога ободрили надом, а у случају да се њихово пророчанство покаже као нетачно увек би имали могућности да се оправдају како су погрешно протумачили поруку Свевизишег.²⁰ Занимљиво је напоменути да је овај акростих, измишљен у византијском свету 1258, доспео у Србију и 1296 године је исписан на цркви у Ариљу.²¹

И Нићифор Григора казује једну необичну причу из времена када се василевс Андроник III Палеолог (1328—1341) озбиљно разболео у јануару 1330 године. Уплашени да млади цар не подлегне болести, његови најближи сарадници су присилили царевог деду Андроника II (1281—1328), тада полуслепог старца који је превалио седамдесету годину, да прими монашки завет.²² Са наиласком ноћи болесног василевса су закључали у скривеној одаји бојећи се да у случају његове смрти не дође до метежа у народу. При том су се посебно прибојавали деспота Константина Палеолога, стрица Андроника III и сина Андроника II, јер су у Византији већ одавно кружиле приче о слову капа (κ). Наиме, постојало је некакво веровање да ће име наследника престола почињати тим словом.²³ Премда начин на који Нићифор Григора пише о томе казује да он није много полагао на такву врсту пророчанстава, остаје добро знана истина да су Византинци били склони да у њих верују.

Генадије Схоларије, први цариградски патријарх по паду Византије (1454—1456, 1463, 1464—1465), износи давнашње пророчанство да ће Царство и црква дочекати конач када се на њиховом челу нађу личности чија имена почињу са Јо (Ιω). Тако се и десило јер су у време склапања Фирентинске уније (1439) на челу државе, односно цркве били цар Јован VIII Палеолог (1425—1448) и патријарх Јосиф (1416—1439).²⁴

Давнашњих пророчанстава о првом и последњем цару са именом Константин — Константин I (324—337) и Константин XI Драгаш Палеолог (1149—1453) — и њиховим мајкама које су носиле име Јелена (света Јелена и Јелена Драгаш), коју доносе разнолики извори,²⁵ сетили су се браниоци Цариграда и она су не само изазвала мучну nelaгоду него су се показала и као тачна.

И, напослетку, морамо поставити питање: Који су разлози за настајање оваквих веровања толико популарних широм византијског света? На изречени упит није лако дати егзактан и прецизан одговор. Образложење које би тежиште пренело на ментални склоп средњовековних људи — а то су Византинци били *par excellence* — не само да би остало у равни непотпуности него би пренебрегло једноставну чињеницу да су слична веровања својствена скоро свим друштвима и свим епохама људске историје. Могуће је понудити неколико више или мање уверљивих претпоставки које би бар донекле разоткриле позадину настанка веровања у „тајанствено преплитање слова“. Прижељкивање да се на неки мистичан начин бар донекле разоткрије несигурна и тешко прозирна будућност, како би се лакше поднела тегобна садашњост, једна је од таквих хипотеза. Горљиво настојање да се човек поиграва са словима, цифрама, речима или бројкама као загонетним симболима неког вишег реда који би му разјаснили оно што га очекује, један део објашњења које би претендовало да буде рационално остаје у оним ареалима људске душе који измичу разумском поимању и остају у сфери недокучивог. Најзад, никако не би требало потценити ни објашњење које лежи у сасвим природној човековој жељи за спокојством.²⁶

НОПОМЕНЕ

¹ За основне податке о сујеверју в. *Enciclopedia of Magic and Superstition*, London 1974, 23 et passim.

² Максиме о сујеверју које смо донели у овом пасусу наведене су према књизи *Velika enciclopedia aforizama*, IV izdanje, Zagreb 1984, 541—542.

³ Ј. Паповић, *Веровања и празноверице*, Етнолошка истраживања ужичког краја, Београд 1992, 97—98, 108.

⁴ Ch. Diehl, *La société byzantine à l'époque des Comnènes*. Conférences faites à Bucarest (avril 1929), *Revue historique du Sud-Est Européen* 6 (1929) 257; L. Bréhier, *La civilisation byzantine*, Paris 1950, 289.

⁵ М. А. Поляковская—А. А. Чекалова, *Византия: быт и нравы*, Свердловск 1989, 168.

- ⁶ **G. Walter**, *La vie quotidienne à Byzance au siècle des Comnènes*, Paris 1966, 222.
- ⁷ **Поляковская—Чекалова**, *Быт и нравы*, 169—170, 258.
- ⁸ **Е. Липшиц**, *Геопоники. Византийская сельскохозяйственная энциклопедия X века*, Москва — Ленинград 1960, 18л Уп. **Поляковская—Чекалова**, *Быт и нравы*, 172.
- ⁹ *Nicetae Choniatae Historia*, ed. **J. A. van Dieten**, Berolini 1975, 169 (у дал*ем тексту: *Chon Historia*)
- ¹⁰ **N. Radojčić**, *Dva poslednja Komnena na carigradskom prijestolju*, Zagreb 1907, 13 sl.; **Ch. Brand**, *Byzantium Confronts the West (1180—1204)*, Cambridge (Mass.) 1968, 14, 22—23, 31, 49.
- ¹¹ **R. Shukurov**, *AIMA: the blood of the Grand Komnenoi*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 19 (1995) 161—181.
- ¹² *Chon. Historia*, 222.
- ¹³ **О њему в. Б. Ферјанчић**, *Севастократори у Византији* *Зборник радова Византолошког института* 11 (1968) 160—161; **Κ. Βάρζος**, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν (Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται)*, II, *Thessaloniki* 1984, No. 156, 481—496.
- ¹⁴ **Κ. Βάρζος**, *Γενεαλογία*, II, No. 165, 537—539.
- ¹⁵ *Chon. Historia*, 425—426.
- ¹⁶ **Shukurov**, *AIMA*, 166.
- ¹⁷ *Chon. Historia*, 292. **Ο** *Исаку Комнину в. Θ. Βλάχος*, *Ο τύραννος τῆς Κύπρου Ἰσαάκιος Κομνηνός (1184-1191)*, *Byzantina* 6 (1974) 169—177.
- ¹⁸ **Г. Острогорски**, *Историја Византије*, Београд 1959 (репринт 1998), 374—376; **O. Jurevicz**, *Andronikos I. Komnenos*, Amsterdam 1970, 116 sq.
- ¹⁹ *Georges Pachymérés relations historiques*, éd. **A. Failler**, I, 47—49 (у даљем тексту: *Pachym.*). **Ο** *Манојлу Дисипату в. Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, ed. **E. Trapp**, III, Wien 1978, No. 5544.
- ²⁰ *Pachym*, I, 49—51. **Σ. Λαμπάκης**, *Ὑπερφυικὲς δυνάμεις, φυσικὰ φαινόμενα καὶ δεισιδαμονίες στὴν ἱστορία τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη*, *Σύμμεικτα* 7 (1987) 78—81.
- ²¹ **С. Радојчић**, *Натпис на ариљским фрескама, Текстови и фреске*, Нови Сад 1965, 148—157.
- ²² **E. Voordeckers**, *A propos de la renonciation au trône d'Andronic II Paléologue en 1330*, *Revue des études byzantines* 26 (1968) 185—188; **A. Laiou**, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II*, Cambridge (Mass.) 1972, 298.
- ²³ *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, ed. **L. Schopen—I. Bekker**, I, Bonnae 1829, 441.
- ²⁴ **A. Pertusi**, *Fine de Bisanzio e fine del mondo*, Rome 1988, 60—61. Cf. **D. M. Nicol**, *The Immortal Emperor. The Life and Legend of Constantine Palaiologos, Last Emperor of the Romans*, Cambridge 1992, 75. **Й. Андреев, Ив. Лазаров, Пл. Павлов**. *Кой кой е в Средновековна България? (Истор. справочник)*. Второ допълнено изд. С., ИК „П. Берон“, 1999, 188—189.
- ²⁵ **Nicol**, *Immortal Emperor*, 75—76 са навођењем одговарајућих извора.
- ²⁶ **Паповић**, *Верованја и празноверице*, 98.